

го війська Оттоманської Порти» (керівник С. Кузьмич) та військово-історичної групи «Курінь Печерської сотні Київського полку» (керівник О. Харченко). Під час їх перебування на території, прилеглий до історико-архітектурного комплексу «Резиденція Б. Хмельницького», відбулися «publik display» – гостям та жителям міста були показані предмети одягу, озброєння та побутові речі, що відповідають реальним історичним аналогам XVII ст. У жовтні 2012 р. членами вищезгаданих військово-історичних груп на території резиденції було відтворено один з епізодів облоги Чигирини 1677–1678 рр.

У травні 2015 р. на території комплексу відбулися Всеукраїнські змагання з армреслінгу, присвячені пам'яті Павла Антоненка, який загинув, захищаючи мир і спокій України на Сході. В рамках турніру пройшла Благодійна акція по збору коштів на підтримку воїнів АТО. У грудні 2015 та 2016 рр. під егідою Туристичного руху Чигиринщини на території історико-архітектурного комплексу «Резиденція Б. Хмельницького» відбувся фестиваль Святого Миколая. В програмі дійства були святковий концерт, атракції, майстер-класи та ін. [7].

Започатковується традиція використання об'єктів комплексу як місця проведення мистецьких заходів. Так, 2 грудня 2016 р. у виконанні акторів Майстерні театру «Герць» було представлено 2 модерн-вистави «Берестечко» за мотивами однойменного роману Л. Костенко [7].

На даний момент більшість із будівель комплексу є незавершеними, що обмежує, а часто й унеможлиблює їх використання в якості музейних об'єктів. Завершення будівництва історико-архітектурного комплексу «Резиденція Б. Хмельницького» та створення постійної експозиції сприятиме зростанню туристичної привабливості Чигиринщини.

ПОСИЛАННЯ

1. Програма відтворення видатних пам'яток історії та культури України. – Постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1999 р. № 700. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/700-99-%D0%BF>
2. Про затвердження Списку історичних населених місць України. – Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 878. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-%D0%BF>
3. Павличко Д. До українців ЗСА // Свобода. – 1996. – Січень. – № 12.
4. Мартинова Г.П. Державна програма «Золота підкова Черкащини»: перспективи розвитку Чигиринського краю // Чигиринщина: історія і сьогодення. – 2008. – С. 10–14.
5. Химич О. 360 років Українській козацькій державі // Ритм України. – № 4. – 2009. – С. 8–13.
6. Зінченко Н. Олександр Червко: «Відроджуємо!...» // Культура і життя. – 2009. – 23–31 жовтня. – С. 20.
7. Науковий архів НІКЗ «Чигирин». – Літопис НІКЗ «Чигирин».

Диденко Я.Л., Абашина Л.О. Історико-архітектурний комплекс «Резиденція Б. Хмельницького»: історія створення та перспективи

Стаття посвячена історії створення історико-архітектурного комплексу «Резиденція Богдана Хмельницького», його діяльності та перспективам подальшого використання. Автори розкривають процес воссоздания об'єктів комплексу, делаются опытом его использования как туристического объекта.

Ключевые слова: Чигирин, Национальный историко-культурный заповедник «Чигирин», историко-архитектурный комплекс «Резиденция Б. Хмельницкого».

Didenko Ya.L., Abashina L.O. Historical and architectural complex «Residence of B. Khmelnytskyi»: history and prospects

The article is devoted to the history of the historical and architectural complex «Residence of Bohdan Khmelnytskyi», activities and prospects of its further use. The authors reveal the process of rebuilding the complex objects, share the experience of its use as a tourist attraction.

Key words: Chyhyryn, National Historical and Cultural Reserve «Chyhyryn», historical and architectural complex «Residence of B. Khmelnytskyi»

20.02.2017 р.

j

УДК 94 (477.63) «1648/179» (049)

М.П. Жуковський

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ СЕЛА ПОКРОВСЬКОГО НІКОПОЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті стисло викладено обставини заснування Нової Запорозької Січі (1734–1775 рр.), її планувальну структуру, пошук, дослідження й увічнення її культурної спадщини в XIX–XX ст., встановлення літочислення села Покровського.

Ключові слова: Нова Січ (1734–1775 рр.), запорозьке козацтво П.І. Калнишевський, місто Покровськ, село Покровське, січові цвинтарі.

Остання Нова Запорозька Січ, яка ще відома в історії України як Підпільнянська, була завершальним етапом козацької доби України. Вона була центром Війська Запорозького Низового, яке було створене й підтримувалося волелюбними людьми українського народу. Запорозькі козаки і старшини були представниками Західної і Правобережної України, Лівобережної і Слобідської України. Після ліквідації Російською імперією Українського Гетьманату в 1764 р., Запорожжя залишилося останнім і єдиним островом волі для гнобленого українського люду. Нова Запорозька Січ, яка існувала між феодальними імперіями Польщі, Росії, Туреччини, Криму, де процвітало кріпацтво й рабство, залишалася християнською козацькою республікою на засадах військової демократії на чолі з виборною кошовою старшиною. Діяльність і доля останнього кошового отамана П.І. Калнишевського, уродженця села Пустовітівка (Північно-Східна Україна), є трагічним символом життя всього народу України на той час.

Завдяки уцілілій до нашого часу значній частині документів архіву Коша Нової Запорозької Січі та інших джерел, її історія максимально повно вивчена істориками порівняно з попередніми січовими столицями запорожців. Проте документів щодо Січі як міста-фортеці небагато.

Найпершими дослідженнями останньої Січі були її описи представниками російської дворянської історіографії XVIII ст. С. Мишецьким [23] та О. Рігельманом [41], які в другій половині 40-х – на по-

чатку 50-х років XVIII ст. під час військової служби перебували в Новій Січі та на землях Запорожжя.

За часів Російської імперії в другій половині 40-х років XIX ст. – на початку XX ст. відбулася поява спеціальних праць, присвячених Новій Запорозькій Січі. Найважливішою серед них необхідно назвати монографію А.О. Скальковського «Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького», яка написана на основі численних архівних документів та особистих спостережень автора під час його перебування на території Нікопольського краю. Вищеназвана праця мала три перевидання (1841, 1846, 1885–1886 рр.), кожне із яких було суттєво доповнено й уточнено [42, с. 7–12].

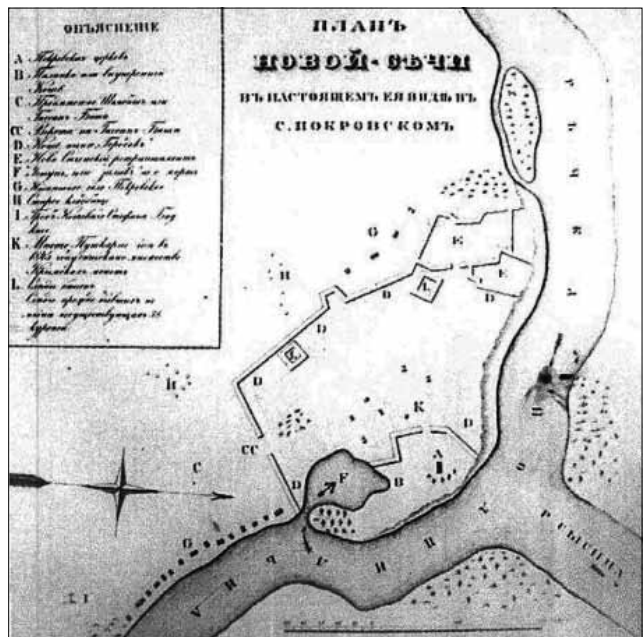
Значний внесок щодо вивчення топографії Нової Січі, її історії та долі останнього кошового отамана П.І. Калнишевського здійснив видатний український історик Д.І. Яворницький [12; 51; 52; 53]. Він неодноразово відвідував село Покровське, особисто проводив розкопки на місці розташування Нової Січі в 80-х – 90-х роках XIX ст. Результати своєї плідної науково-дослідницької роботи він виклав у добре відомих працях «Запорожжя в залишках старовини і переказах народу», «Історія Запорозьких козаків» тощо.

Дослідник козацького фольклору Я.П. Новицький записав від покровчан народні перекази про козацьку добу Запорожжя [35, с. 71–74, 81–83].

Протягом існування комуністично-радянської влади в Україні тема запорозького козацтва була під її суворим контролем. Фактично єдиним істориком, який найповніше дослідив політичну та соціально-економічну історію Запорожжя з позицій класової боротьби, був д. і. н. В.О. Голобуцький – автор статей і фундаментальної праці з історії Нової Січі [6; 7; 8, с. 495–537]. У середині 50-х років XX ст. він побував на місцях Запорозьких Січей на території Нікопольського краю, у тому числі в селі Покровському.

В офіційній десятитомній «Истории Украинской ССР» виникнення, розвиток, діяльність і ліквідація Нової Січі як центра запорозьких козаків висвітлили по окремих розділах В.Й. Борисенко, В.О. Ленченко, В.В. Панашенко, І.С. Слабеев [22, с. 268–270, 445–446, 567–569, 634].

Відзначення 500-річчя Українського козацтва в серпні 1990 р. та проголошення незалежності України в серпні 1991 р. були початком нового етапу в українській історичній науці й суспільстві, бо різко зросла увага до історії запорозького козацтва та його Січей. Доступ дослідників до архівів України, Росії та інших держав, відкриття із спецховищ наукових праць А.О. Скальковського, Д.І. Яворницького та інших, їх перевидання сприяли появі нових праць на вищеназану тематику як на всеукраїнському, так і місцевому рівнях. Серед вчених-істориків, які ґрунтовно вивчали тему запорозького козацтва в останній період його існування, а також і постать останнього кошового отамана П. Калнишевського, необхідно назвати О.М. Апанович [1; 2], Д.І. Кулиняка [26], В.О. Ленченка [27; 28; 29; 30], В.І. Мільчева [32],

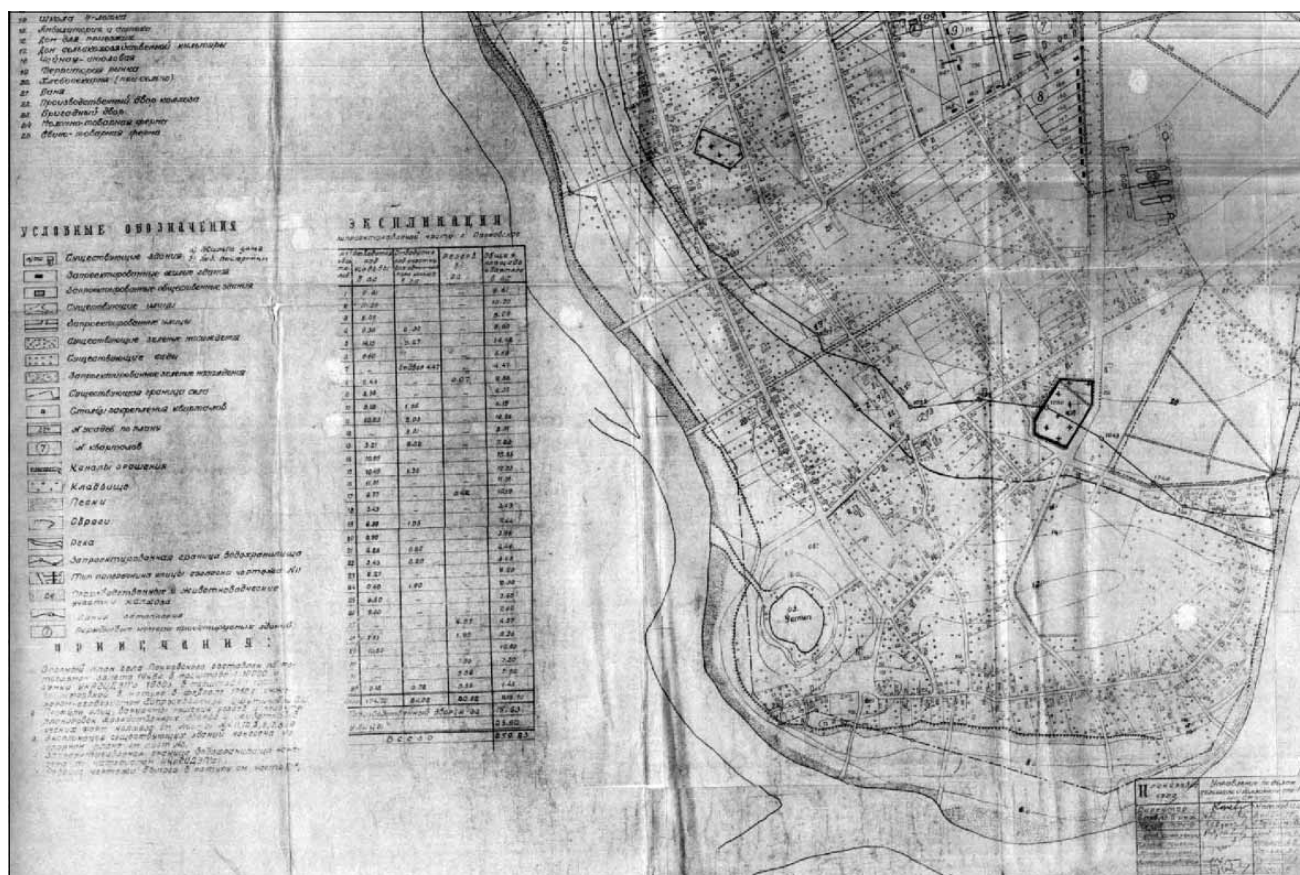
«План Новой Сечи в настоящем ее виде в с. Покровском». Автор А.О. Скальковский, 1845 р.

О.А. Олійника [36], В.В. Панашенко [37; 38], Д.Я. Телегіна [44], В.В. Грибовського [9].

У нікопольському краєзнавстві вищеназваний напрям досліджень був у сфері постійної уваги місцевих істориків-краєзнавців, які друкували свої статті про Нову Січ у місцевих ЗМІ. У 2002 р. за підтримки Нікопольської райдержадміністрації Запорізьке відділення Інституту Української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України підготувало й опублікувало «Нариси з історії Нікопольського району (від найдавніших часів до початку XX ст.)», у яких головне місце посідає тема козацького минулого краю [33, с. 48–145]. У жовтні 2006 р. було опубліковано збірник доповідей на науково-практичній конференції «Постать П. Калнишевського та історична спадщина запорозького козацтва» [24]. Окремим питанням культурної спадщини Нової Січі присвячено ряд публікацій автора даної статті [13; 14; 15; 16; 17].

Джерельна база з історії Нової Січі досить велика за обсягом. Архів Коша Нової Запорозької Січі в ЦДІА України (м. Київ) має 365 справ, які нараховують тисячі документів [4, с. 6]. Проте документів для локалізації Січі, пошуку її пам'яток практично немає.

Джерела вищеназаного питання можна поділити на три групи. До першої групи необхідно віднести документи російського військового командування й місцевих органів влади царської адміністрації щодо Нової Січі. Одним з перших їх опублікував В. Біднов [5]. Другу групу складають наративні джерела, серед яких найважливішими є два: В. Чернявського «Описание Запорожской Сечи...» (1766 р.) і опис Нової Січі інженера-підполковника Томілова (1774р.) [18, с. 24; 45, с. 174]. Третю групу складають картографічні документи XVIII – початку XXI ст.:

Генеральный план. Село Покровское Никопольского района Днепропетровской области. М 1:5000. 1952 г. (фрагмент)

1. Найважливішими джерелами з локалізації Нової Січі та її планувальної структури є рукописні плани, укладені російськими військовими інженерами в 40-х – 70-х рр. XVIII ст. Серед них необхідно назвати «План крепости Запорожской Сечи» 1740 р. (автор С. Мишецький), «План Запорожской Сечи» 1743 р., «План Сечи или крепости Запорожской» 1745 р. (автор Д. де Боскет), «План Запорожской Сечи» 1766 р., «План Запорожской Сечи» 1773 р. [29, 172–188].

2. «План Новой Сечи в настоящем ее виде в селе Покровском», опублікований А.О. Скальковським вперше в 1845 р. [42]

3. Плани села Покровського Нікопольського району різних масштабів, укладених у XX – на початку XXI ст. [20, с. 49]

В історії запорозького козацтва причини та обставини утворення Нової Січі вивчені достатньо повно. Вони мають воєнно-політичний характер, оскільки були пов'язані з боротьбою Російської імперії проти Польщі, Туреччини, Криму й української політичної еміграції на чолі з гетьманом Пилипом Орликом. Військо Запорозьке Низове із своїми землями в 1710–1733 рр. було під протекторатом Османської імперії та Кримського ханства.

У 1733 р. в Східній Європі почалася боротьба за «польський трон», з одного боку, між Польщею і Францією та з іншого – Російською та Австрійською імперіями. У цій боротьбі брали участь турецький султан і кримський хан, які вирішили

направити запорозьких козаків у Польщу.

У цей час представники Війська Запорозького Низового на чолі з отаманом І. Малашевичем таємно звернулися до Росії з проханням прийняти їх у підданство. Імператриця Анна Іоанівна надала грамоту 31 серпня 1733 р. про прийняття запорозьців з їхніми землями під свою владу [53, с. 417–416].

28 березня 1734 р. запорозькі козаки на чолі з кошовим отаманом І. Малашевичем покинули Кам'янську Січ і за три дні прибули до нового місця розташування Січі на р. Підпільній. 31 березня 1734 р. (за ст. ст.) є датою заснування Військом Запорозьким Низовим в Підпільнянському куті Нової Січі [21, с. 73–74].

На відміну від попередніх Січей, місце розташування Нової Січі чітко визначено за картографічними та описовими документами XVIII ст., а також у переказах старожилів с. Покровського, які були записані в XIX ст. дослідниками історії запорозького козацтва, зокрема О.П. Стороженком, А.О. Скальковським, Д.І. Яворницьким та іншими.

Нова Січ – місто-фортеця, яка займала територію півострова висотою від 5 м до 12 м від рівня води у вигляді мису, який омивала р. Підпільна з р. Сисина. За підрахунками В.О. Ленченка, площа Січі складала 40 га, з передмістям – 50 га. Фортеця мала Внутрішній Кіш, де знаходилися Святої Покрови Божої Матері церква та будинки кошової старшини. У Зовнішньо-

Изменение к генеральному плану с. Покровское Никопольского района Днепропетровской области. 11-088-0-ІП. М 1:5000. 2011 г. (фрагмент)

му Коші знаходилося 38 куренів, пушкарня. По його периметру були земляні вали висотою 3,5–4 м та рови такої ж глибини, розташовані редути і сторожові вежі з гарматами. За периметром Зовнішнього Коша знаходився Гассан-Баши – торгово-ремісничє передмістя. В цілому на її території площею 50 га було кількасот будівель житлового, громадського, господарського, виробничого, військового призначення. У Новій Січі проживало кілька тисяч козаків. У південно-східній частині від Січі впритул розташовувався Новосіченський ретраншемент російських військ. За підрахунками В.О. Ленченка, загальна довжина укріплень Січі по периметру складала 4 км [28, с. 38–39].

Духовним центром та окрасою Січі була багата п'ятибанева Свято-Покровська Церква. Ікона Ставротєка Війська Запорозького Низового з часткою животворного древа Хрєста Господнього з 1747 р. стала найціннішою реліквією не тільки для запорозьких козаків, але і для всього українського народу [13].

З історичних джерел відомо, що 01 квітня 1756 р. в Новій Запорозькій Січі сталася велика пожежа, під час якої згоріло багато будівель міста-фортеці. Відбудова Січі йшла повільно через різні негативні причини. Ось чому запорозькі козаки, обміркувавши ситуацію, вирішили перенести Січ на Микитин Перевіз. Про це кошовий отаман Г. Федорович (Федорів) повідомив 12 березня 1758 р.

у Глухів гетьману України К. Розумовському. Останній надіслав копію їхнього листа до Сенату Російської імперії.

У січні 1760 р. Сенат повідомив К. Розумовському наступне: «...оному Запорозькому войску переселить для лучшей их выгоды на требуемое место при Никитине способно». Проте від гетьмана вимагалось підтвердити це рішення. К. Розумовський дав позитивну відповідь.

У 1763 р. російський військовий інженер В. Менцеліус розпочав топографічні роботи на Січі і на Микитиному Перевозі. Але шпигуни доповіли турецькому султану і кримському хану про вищезгадані плани. Останні заявили рішучий протест, й імператриця Катерина II наказала зупинити роботи [17, с. 205–206].

До цього часу належить опис Січової столиці, відбудованої після пожежі, зроблений В. Чернявським: «Запорозская Сечь есть небольшой палисадником огороженный город, заключающий в себе одну церков, 38 так называемых куреней и до пятисот куренных казачих, торговых и мастеровых домов... Сей город генерально называется Запорозский Кош...» [9, с. 24].

Протягом перебування в Новій Січі як мінімум кількох тисяч козаків, мали місце нещасні випадки, епідемії хвороб тощо. Тому тут виник січовий цвинтар, а згодом і другий. За народною традицією та відповідних причин вони розташовувалися за межами укріплень Зовнішньо-

Пам'ятний знак про Нову Запорозьку Січ (1734–1775 рр.), с. Покровське Нікопольського району. Встановлений в 1990 р. Фото 2013 р.

го Коша та Гассан-Баші і були своєрідними орієнтирами меж території Нової Січі. За результатами досліджень Т. Кузик, ймовірно, у них було поховано декілька тисяч померлих запорожців [25].

Документи архіву Коша Нової Запорозької Січі, картографічні матеріали російських військових інженерів, інші наявні історичні матеріали свідчать про велике значення Нової Січі – центру запорозького козацтва в житті півдня України. У 1774 р. інженер підполковник Томілов описав її так: «Сечь, ниже Никитина Перевозу, по берегу двадцать верст, город построенной около 734 году от запорожских казаков, в ширине 47 градусов 31 минута, долгота от Петербургского меридиана 4 град. 4 мин. В нем всегда кошевой для управления войсками жительствовавал. Изрядную деревянную церковь и ней богатую ризницу и убор церковный имеет. Построены также и куренные избы, по их называются «курени»: их всех 38, и каждой про прозванию атамана зовется. Артиллерийской цейхаус довольной обширности и торговых лавок до 100, так же и в форштате триста дворов выстроено, все деревянные» [45, с. 176].

Виконуючи таємний наказ Катерини II, російські війська під командуванням генерала П. Текелія на початку червня 1775 р. почали окупацію території Війська Запорозького Низового. 05 червня 1775 р. Нову Січ було оточено і під загрозою застосування сили її залогу було роззброєно. Кошову старшину на чолі з отаманом П. Калнишевським

було арештовано, вивезено під конвоєм до російського військового суду, який їм виніс вирок – довічне заслання.

Як повідомляла офіційна історія Російської імперії наприкінці XVIII – на поч. XX ст. та УРСР – СРСР у XX ст., у тому ж році, після знищення Січі, тут було засновано с. Покровське, яке належало генерал-прокурору Російської імперії князю О.О. В'яземському. Аналіз документальних джерел свідчить, що вищезгадані повідомлення є неточними та неповними, а виникнення села не було одномоментним актом.

Насамперед необхідно визначити обсяг руйнування Січі. За наказом генерала Текелія із січових сховищ вивезли боезапас, матеріальні цінності, архів Коша, гармати, військовий скарб, клейноди. Пушкарню засипали, частину куренів зруйнували. Однак укріплення, більша частина куренів, Свято-Покровська церква, передмістя й Новосіченський ретраншемент (які були залишені) продовжували використовуватись за призначенням. За наказом російського командування тут розмістилися піхотний і Донський козацький полки. Комендантом фортеці було призначено підполковника Норова [16, с. 82–85].

Згідно з Указом Катерини II від 05 серпня 1775 р. землі Війська Запорозького Низового увійшли до складу Новоросійської губернії. «...Губернатор Матвей Васильевич Муромцев... нашел, что местечко Покровское... – и по своему устройству, и по своему местоположению представляет одну из самых лучших готовых населенных местностей губернии и потому назвал его город Покровским...» [31, с. 166].

У XIX ст. В. Біднов виявив і сам наказ, де стверджувалося: «Место, где была Запорожская Сечь, именовать на словах и на письме городом Покровским» [5, с. 192].

Таким чином, Російська імперія знищила Нову Січ як військово-політичний і адміністративний центр запорозького козацтва. Проте в захопленому січовому місті-фортеці її будівлі було зруйновано лише частково й вибірково. Російська імперія продовжувала використовувати колишню Січ під назвою місто Покров як форпост на кордоні з Кримським ханством та центр управління Славенської провінції Новоросійської губернії.

Проте становище Покровська внаслідок колоніальної політики місцевої влади щороку погіршувалось. Статус міста, у якому в 1777 р. було 300 дворів (колишній форштат Січі – прим. авт.), не був офіційно закріплений в Указах імператриці та Сенату Росії.

У 1782 р. після IV загальнодержавної ревізії Покровськ, у якому мешкало 476 душ чоловічої та жіночої статі, було записано за князем О.О. В'яземським [50, с. 446]. Після приєднання в 1783 р. Кримського ханства, фортецю було скасовано.

У подальшому село, перейменоване на Покровське, поступово розвивалось: зростала кількість населення, яка в 1859 р. досягла 1511 осіб, у 1914 – 3226 осіб. Змінювався його адміністративний статус: у кінці XIX – на початку XX ст. – волосний центр, з 1923 р. – центр сільської ради [50, с. 446, 448–450].

Про наявність ідеологічної заангажованості щодо літочислення за часів комуністично-радянської влади свідчить факт замовчування походження с. Покровського від Нової Січі у виданні «Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область» [50].

Об'єктивний розгляд зв'язків розвитку в ланцюгу Нова Січ (1734–1775 рр.) – м. Покровськ (1775–1782 рр.) – с. Покровське (1782 р. – ц. р.) свідчить про його збереження в просторі, єдність багатьох форм діяльності козаків та їх нащадків, традиції населення поєднувати витoki села із Новою Січчю. На думку автора, є всі підстави вести початок літочислення сучасного Покровського з 31 березня 1734 року і внести цю дату в довідники адміністративно-територіального устрою Дніпропетровської області й України.

Місце Нової Січі та її більш ніж сорокарічна історія привертала увагу дослідників Запорожжя. У 1827 р. письменник Олекса Стороженко оглянув укріплення Нової Січі, залишки башт, куренів, паланки, Гассан-Баші тощо. Він був першим, хто залишив опис місця, де була Нова Січ [43, с. 235–240]. За вищевказаним описом і записаними переказами старожилів, О. Стороженко, по суті, показав планувальну структуру території Нової Січі – Гассан-Баші знаходився за межами зовнішніх укріплень Січі на північ від них. Під їхнім захистом знаходилися головні будівлі – 38 куренів і церква. Будинки військової старшини були біля гавані під захистом внутрішніх укріплень «паланки» (внутрішнього Коша).

Влітку 1845 р. Нікопольський край відвідав А.О. Скальковський. Свої враження від поїздки він виклав у вигляді епілогу до «Історії Нової Січі або останнього Коша Запорозького». Зокрема, під час перебування в с. Покровському, описав оглянуті ним земляні укріплення, місця Гассан-Баші, Новосіченського ретраншементу, запорозьких куренів, церкви [42, с. 596–602].

А.О. Скальковський зазначав, що разом із жителями села він також оглянув колишній січовий цвинтар, що містився на північ від Гассан-Баші, або передмістя – «там уціліло тільки з десяток курганів та могильних хрестів, здебільшого поламаних, зі стергими написами....» [42, с. 604].

Вищезгадане дає можливість локалізувати північний січовий цвинтар, що є дуже важливим орієнтиром у визначенні меж території Нової Січі.

Найважливішим джерелом для здійснення вищевказаного є опублікований А.О. Скальковським «План Нової Сечи в настоящем виде в с. Покровском». На ньому він схематично в масштабі 1 дюйм = 100 сажнів (при публікації книги його не було дотримано – прим. автора) позначив Покровську церкву (А); паланку або внутрішній Кіш (В); передмістя – Шамбаш або Гассан-баша (С) (розташований на північ від укріплень Січі – прим. автора); С – Брату на в'їзді в зовнішній Кіш; Д – Кіш (нині городок); Е – Новосіченський ретраншемент; Б – уступ або затоку, тобто порт; в – нинішнє село Покровське; Н – старий цвинтар (на плані їх було позначено два –

Пам'ятний знак про кошового отамана Нової Січі П.І. Калнишевського, с. Покровське Нікопольського району. Встановлений в 1990 р. Фото 2013 р.

прим. авт.); І – могилу кошового Стефана Гладкого; К – місце пушкарні, де 1845 р. було знайдено багато кримських монет; Ь – сліди веж, а також сліди розташування колишніх неіснуючих 38 куренів.

Слід зазначити, що на вищевказаному плані за межами позначеного периметра укріплень Січі розташовані два цвинтарі, один із яких, за характеристикою А.О. Скальковського, є січовим, а також могила кошового С. Гладкого, яка також була за межею території Гассан-Баші.

Неодноразово перебуваючи в с. Покровському в 80–90-х рр. XIX ст., Д.І. Яворницький обстежив запорозький цвинтар, а також узагальнив свої спостереження про залишки Нової Січі, від якої «уцелели еще земляные укрепления в виде рвов и высоких, больше двух сажень высоты валов (тобто більше 4,26 м – прим. авт.). В общем эти укрепления представляют из себя несколько неправильный четырехугольник, протянувшийся вдоль правого берега р. Подпольной...» [53, с. 140].

Д.І. Яворницький першим здійснив виміри периметра залишків укріплень Нової Січі, що мають 390 сажнів довжини (або 830,70 м – прим. авт.). Дані виміри дозволяють проводити розрахунки площі уфортифікованої частини Січового міста, яка мала надзвичайно щільну забудову.

Новий етап дослідження місця розташування Нової Січі в с. Покровському розпочався в другій половині 20-х рр.

*Пам'ятний знак про кошового отамана Нової Січі
П.І. Калнишевського, с. Покровське Нікопольського району.
Встановлений в 1990 р. Фото 2013 р.*

XX ст. після ухвалені 16 липня 1926 р. спільної постанови ВУЦВК та РНК Української СРР «Положення про пам'ятки культури і природи». На території Нікопольського краю розпочалася робота по здійсненню пам'яткоохоронних заходів. Після їх проведення Український комітет з охорони пам'яток матеріальної культури при Наркоматі освіти УСРР 23 липня 1927 року зареєстрував такий об'єкт у селі Покровському – «Покровська Нова Січ 1734–1775 рр. (необхідні охоронні заходи – консервація і нагляд, вивчення шляхом розкопок)» [46, с. 1].

Автор «Путівника по Нижньому Дніпру та Південному Бугу за 1931 рік» А. Петражицький надав стислу довідку про Підпільницьку Січ 1734–1775 рр., у якій зазначив: «Коли придивишся до місцевості, зайнятої селом Покровським, і зараз ще ясно видко сліди валів і укріплень. Селяни у Покровському завжди находять велику кількість речей часів Запоріжжя» [39, с. 35–36].

У 1951 р. в с. Покровському перебував окремий загін Нікопольської археологічної експедиції по обстеженню запорозьких пам'яток. Його начальник Ф.Б. Копилов у своєму звіті зазначив, що «в конці прошлого столетия Д.И. Эварницкий еще видел остатки валов, окружавших Новую Сечь, но сейчас все они настолько распаханы и сне-

сены во время постройки села Покровского, что проследить их конфигурацию нет никакой возможности» [34, с. 23]. Тому, мабуть, у науковому звіті Ф.Б. Копилова про обстеження с. Покровського відсутні будь-які креслення місця розташування Нової Січі на території села.

На той час із козацьких могил, описаних А.О. Скальковським та Д.І. Яворницьким, збереглася лише одна могила Івана Каписа (1779 р.), але без кам'яного хреста, який вивезли до Катеринослава. Також жодної будівлі козацької доби в селі не збереглося [34, с. 23–24]. Вищезгадану могилу кошового отамана І. Каписа було взято на державний облік та під охорону [11, с. 31]. Проте в подальшому цю некрополістичну пам'ятку в документах не виявлено.

Під час будівництва чаші Каховського водосховища південну частину с. Покровського, у тому числі церкву, у жовтні 1954 р. знищили, бо ті потрапляли під затоплення. Відзначимо, що частина будівель старого с. Покровського та його планування, яке склалося з часів Нової Січі, залишилось на західній та південній околицях нового с. Покровського.

У 1952 р. працівники Державного інституту проектування сільського й колгоспного будівництва «Дніпросільбуд» м. Києва склали генеральний план села Покровського, яке підлягало реконструкції через підтоплення водами значної частини його території [49]. Без сумніву, територія південної частини с. Покровського, розташовані внутрішній і зовнішній кіш, Новосіченський ретраншемент було затоплено.

У листопаді 1964 р. д. і. н. В.О. Голобуцький надіслав заступнику Голови Ради Міністрів УРСР П.Т. Троньку листа про історичне значення Запорозької Січі та необхідності увічнення сторінок історії запорозького козацтва. Вчений пропонував здійснити музеєфікацію історичних об'єктів козацької доби, встановлення пам'ятних знаків тощо, зокрема в селі Покровському Нікопольського району поставити обеліск проти колишньої Нової Січі [19, с. 32]. Пропозиції вченого знайшли підтримку на державному рівні.

18 вересня 1965 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила Постанову № 911 «Про увічнення пам'ятних місць, зв'язаних з історією запорізького козацтва», де було зазначено: «Міністерству культури УРСР, Держбуду УРСР, Держплану УРСР, Міністерству фінансів УРСР, Академії наук УРСР, творчим спілкам архітекторів, художників і письменників разом з облвиконкомаами до 1-го квітня 1966 року подати Раді Міністрів УРСР пропозиції про спорудження в перспективі в різних місцях республіки, зв'язаних з історією запорізького козацтва, пам'ятних знаків» [47, с. 64–65]. На виконання вищезгаданої урядової постанови Держбуд УРСР і Міністерство культури УРСР підготували відповідний зведений план спорудження пам'ятних знаків на території республіки в 1971–1975 рр. У с. Покровському Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл. було заплановано установити в 1972 р. пам'ятний знак на місці, де знаходилася остання

Запорозька Січ (1734–1775 рр.) [48, с. 13]. Однак внаслідок зміни керівництва КПУ та посилення боротьби партійно-радянських органів влади з українським буржуазним націоналізмом вищезазначені завдання в с. Покровському, як і інші, не були виконані.

У період перебудови СРСР у 1989 р. часопис «Пам'ятки України» організував спеціальну наукову комплексну експедицію «Запорозька Січ: зруйноване і уціліле». У липні того ж року її учасники відвідали с. Покровське. Науковий керівник експедиції О.М. Апанович брала участь в археологічній експедиції 1951 р. Вона зазначила, що остання Запорозька Січ опинилася під водою недалеко від берега [1, с. 227].

Учасники експедиції відвідали в селі Покровському народний історико-краєзнавчий музей. З моменту його створення в 1967 р. до експозиції музею надійшли експонати, пов'язані із Запорозькою Січчю: каламар, чотири свічки, кухоль побратимства, курінна печатка, козацька шабля, якірці, люльки, грузила, дерев'яний нагрудний хрест, стародрук із Свято-Покровської церкви [2, с. 227].

Під час відзначення в серпні 1990 р. 500-річчя Українського козацтва в с. Покровському біля сільської ради було встановлено дві гранітні стели з меморіальними дошками і написами на них: 1) «На цій місцевості знаходилася Нова Запорозька Січ 1734–1775 рр, яка відіграла прогресивну роль в історії українського народу, народів Європи»; 2) «Тут у Запорозькій Новій Січі з 1762 по 1775 рр. був кошовим отаманом Петро Іванович Калнишевський 1690 – 1803, який після ліквідації Січі був заарештований і ув'язнений в Соловецький монастир, де і помер у 1803 р.». Вищезазначені пам'ятні знаки на державному обліку та під охороною не знаходяться [14].

У 2009 р. біля вищезазначених пам'ятних знаків було встановлено постамент з фігурою запорозького козака. Цей пам'ятний знак має меморіальну дошку з наступним текстом: «Козакам Війська Запорозького Низового, засновникам Нової Січі (1734–1775 рр.) від вдячних нащадків на честь 275-річчя її заснування 28 червня 2009 р.».

У середині 90-х років ХХ ст. на підставі науково-пошукової роботи дослідників історії запорозького козацтва Нова або Покровська Січ і село Покровське були внесені до «Каталогу історико-археологічних пам'яток і пам'ятних місць козацької доби», авторами якого є д. і. н. Д.Я. Телегін і к. і. н. О.М. Титова [3, с. 239].

15 листопада 2001 р. Президент України Л.Д. Кучма видав Указ №1092/2001 «Про Національну програму відродження та розвитку Українського козацтва на 2002–2005 рр.». У розділі II програми зазначалося: «... упорядкувати могили і поховання, споруди, пам'ятники, що пов'язані з історією Українського козацтва; упорядкувати територію та відремонтувати будівлі колишніх Запорозьких Січей, у тому числі Підпільненської [40].

У 2003 р., під час відзначення двохсотріччя смерті П.І. Калнишевського, ім'я кошового отамана було присвоєно Покровському народному історико-

краєзнавчому музею. У тому ж році науковці Національного заповідника «Хортиця» провели підводні пошуки на місці, де була Нова Січ, місто Покровськ і південна частина старого села Покровського (затоплені в середині 1950-х рр. водами Каховського водосховища). В результаті цієї підводної розвідки, а також другої, що проводилася у 2005 р., було виявлено майже дві сотні артефактів XVIII–XIX ст. [10, с. 16–20].

Під час науково-пошукової роботи автор на підставі аналізу картографічних документів Нової Січі, опису її залишків у с. Покровському, праць О.П. Стороженка, А.О. Скальковського, Д.І. Яворницького, топографічних планів с. Покровського 1952 р. і 2011 р. виявив наявність місць двох цвинтарів Нової Січі на західній та південній околицях села [15, с. 128–133]: перший, північний, між вулицями Набережна та ім. Кірова (за 70 м на схід від берега моря та за 1200 м на південь до берега моря); другий – на південному березі села по завершенню вул. ім. Рожкова, наполовину знищений водами Каховського водосховища. Територія цвинтарів знаходиться на комунальному обліку Покровської сільської ради.

На думку автора, вул. Набережна від північного цвинтаря встановлена (можливо краще проходить?) на місці північного шляху, який йшов через Гассан-Баш до головної брами Зовнішнього Коша Нової Січі. Таким чином, є підстави вважати, що територія периферії Нової Січі – північна частина її торгово-ремісничого передмістя Гассан-Баші залишилась незатопленою водами Каховського водосховища і вимагає подальшого археологічного дослідження. Обтяжуючою обставиною є її забудова сільськими подвір'ями.

Парадоксально, що на території с. Покровського немає жодної пам'ятки козацької доби, яка б знаходилась на державному обліку та під охороною. На думку автора, необхідно розглянути пам'яткоохоронний статус наступних об'єктів: місця двох цвинтарів, залишки території Гассан-Баші, затоплену територію села, незважаючи на негативний антропогенний вплив на них. Таким чином, це буде першим етапом для розгляду органами державної влади України й місцевого самоврядування питання про внесення с. Покровського до «Списку історичних населених місць України».

ПОСИЛАННЯ

1. Апанович О.М. Розповіді про запорозьких козаків / О.М. Апанович. – К.: Дніпро, 1991. – 335 с.
2. Апанович О.М. Січові землі наприкінці 80-х років ХХ ст. / О.М. Апанович // Старожитності Русі-України: зб. наук. пр. / П. П. Толочко (відп. ред.). – К.: Київ. акад. євробізнесу, 1994. – С. 222–234.
3. Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII ст.: навч. посіб. / Д.Я. Телегін (відп. ред.) [та ін.] – К.: ІЗМН, 1997. – 336 с.
4. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Опис справ, 1713–1776 / Голов. архів. упр. при Кабінеті Міністрів України [та ін.]; упоряд.: Л.З. Гісцова (ст. упоряд.), Л.Я. Демченко; редкол.: О.М. Апанович та ін.]. – Вид. 2-ге, доп. і випр. – К.: Наук. думка, 1994. – 232 с.
5. Беднов В. Матеріали для історії колонізації бивших запорожских владений / В. Беднов // Летопись Екатеринославской губернской архивной комиссии. – Екатеринослав. Б.И. 1913 – Т. IX. – С. 168–215.

6. Голобуцький В.О. Запорізька Січ в останні часи свого існування (1734–1775 рр.) / В.О. Голобуцький // передмова В.С. Мороза. – Дніпропетровськ: Січ, 2004. – 421 с.
7. Голобуцький В.О. Нова Січ / В.О. Голобуцький // Радянська енциклопедія історії України / редкол.: А.Д. Скаба (відп.ред.) [та ін.] – К.: Голов. Ред. Укр. Рад. Енциклопедії, 1971. – Т. 3: Летичів – розкопки. – С. 242–244
8. Голобуцький В. Запорозьке козацтво / Володимир Голобуцький. – К.: Вища шк., 1994. – 539 с.
9. Грибовський В.В. Кошовий отаман Петро Калнишевський: Монографія. – Дніпропетровськ: Пороги, 2004. – 128 с.
10. Деменко П. Підводні дослідження на місці Нової Січі у 2003 та 2005 роках / П. Деменко, М. Остапенко, Д. Кобалія // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст. / редкол.: Телегін Д.Я. (відп. ред.) [та ін.] – К., 2008. – Вип. 17. – С. 16–20.
11. Державний архів Дніпропетровської області, ф. 4359, оп. 1, од. зб. 772. Годовой отчет Никопольского района о состоянии учета и охраны памятников истории и культуры, археологии и искусства за 1953 г., арк. 31–32.
12. Еварицький Д.І. (Яворницький Д.І.) Запорожжя в залишках старовини і переказах народу: для ст. шк. віку: в 2 ч. / [упоряд., передм. М.М. Олійник-Шубравської; худож. оформ. О.В. Ковалів]. – К.: Веселка, 1995. – 447 с.: іл.
13. Жуковський М. Ікона-староутка Війська Запорозького Низового 1747 року – національна реліквія українського народу та його держави / Мирослав Жуковський // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. пр. / О.М. Титова [та ін.] – К., 2012. – Вип. 21, ч. II. – С. 117–121. – (Бібліотечка «Часи козацькі»).
14. Жуковський М. Увічнення місць Запорозьких Січей на території Никопольського краю в 1953–1990 рр. / Мирослав Жуковський // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. пр. / О.М. Титова (відп. ред.) [та ін.] – К., 2014. – Вип. 23. – С. 363–369.
15. Жуковський М.П. Локалізація місця розташування Нової Запорозької Січі / М.П. Жуковський // Зарембівські читання: матеріали п'яти Всеукр. Зарембів. наук. читань «Українське пам'яткознавство: сучасні проблеми та тенденції», присвяч. 100-річчю від дня народження акад. П.Т. Тронька (м. Київ, 15 квіт. 2015 р.): зб. наук. пр. / Титова О.М. (гол. ред. кол.) [та ін.] – К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОШК, 2015. – С. 127–134.
16. Жуковський М.П. Про літочислення сільських населених пунктів Дніпропетровської області, заснованих запорозьким козацтвом / М.П. Жуковський // Музей і майбутнє: доп. та повідомл. наук. конф. до Міжнар. дня музеїв, трав. 1997 р. – Дніпропетровськ: Поліграфіст, 1998. – С. 80–84.
17. Жуковський М.П. Про плани перенесення Нової Січі до Микитино Перевозу / М.П. Жуковський // Козацька спадщина: альм. Нікоп. регіон. від-ня Н.-д. ін-ту козацтва Ін-ту історії України НАН України. – Дніпропетровськ: Пороги, 2006. – Вип. 3. – С. 205–206.
18. Запорожская Сечь. – М.: Изд.во ЭКСМО, изд.во «Алгоритм», 2004. – 608 с.
19. Збережемо тую славу. Громадський рух за увічнення історії українського козацтва в другій половині 50–80 рр. XX ст.: зб. док. та матеріалів / НАН України, Ін-т історії України; [упоряд. О.Г. Вадан (керівник) та ін.]. – К.: Рідний край, 1997. – 474 с.
20. Зорин П.М., Качан А.Ф. Изменения к генеральному плану села Покровское Никопольского района Днепропетровской области. Общая пояснительная записка чертежей. 11–088–ППЗ. – УкрНИИагропроект «Институт «Днепроагропроект»: Днепропетровск: 2011. – 35 с.
21. Иванов П.А. Материалы по истории Запорожья в XVIII веке / П.А. Иванов // Записки Императорского Одесского общества истории и древностей. – Одесса: «Эконом. тип. и литогр.», 1897. – Т. XX. – С. 59–100.
22. История Украинской ССР: в 10 т. / [ред. кол. Г.Я. Сергиенко, В.И. Борисенко, В.А. Маркина, Л.Г. Мельник и др.]. – К., 1983 – Т. 3. Освободительная война и воссоединение Украины с Россией. Начало разложения феодализма и зарождение капиталистических отношений (вторая половина XVI – XVII вв.) – 719 с.
23. История о козакахъ запорожскихъ. Какъ оныя изъ древнихъ лѣтъ зачались, и откуда свое происхождение имѣють, и въ какомъ состояніи нынѣ находятся. – М.: Въ Унив. Тип., 1847. – VIII, 44 с.
24. Козацька спадщина: Альманах Никопольського регіонального відділення НДІ козацтва при інституті історії України НАН України. – Вип. 3 – Дніпропетровськ: Пороги, 2006. – 265 с.
25. Кузик Т. Про захворюваність та смертність в Запорізькій Січі (два документа із фондів ЦДІАК України / Тетяна Кузик // Наукові записки. Зб. праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 9.: Біографічна некрополітика в контексті сучасної історичної науки. Джерела та результати досліджень. – К., 2002 – С. 215–226.
26. Кулиняк Д.І. Лицар Дикою Поля: Історико-документальна повість – есе – К.: «Варта», – 2009. – 144 с.
27. Ленченко В. Листи кошового отамана П. Калнишевського 1763 р про устрій Запорозької Січі / В. Ленченко // Пам'ятки України: історія та культура: наук. часоп. – 1989. – № 3. – С. 28–30.
28. Ленченко В. Остання козацька столиця на Дніпрі / В. Ленченко // Пам'ятки України: історія і культура: наук. часоп. – 1989. – № 2. – С. 38–42.
29. Ленченко В. Рукописні плани Запорозької Січі XVIII століття / Володимир Ленченко // Укр. археогр. щорічник. Нова серія. – К., 2004. – Вип. 8/9. – С. 157–189. – На тит. арк.: Укр. археогр. зб. Т. 11/12.
30. Ленченко В.О. Нова Січ / В. О. Ленченко // Українське козацтво: мала енциклопедія / [редкол.: Ф.Г. Турченко (керівник) та ін.]. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006. – С. 410–412.
31. Макаревський Ф. Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії. Церкви та приходи минулого XVIII століття / Феодосій Макаревський; упоряд. Долгопол В.К.; вступ. ст. і комент. Швидько Г.К. – Дніпропетровськ: ВАТ «Дніпрокнига», 2000. – 1082 с.
32. Мільчев В.І. Повернення Війська Запорозького Низового під царський скіпетр / В.І. Мільчев // Історія українського козацтва: нариси: у 2 т. / НАН України, Ін-т історії України, Н.-д. ін-т козацтва; [редкол.: В. Смолій (відп. ред.) та ін.]. – К.: ВД «Києво-Могилян. акад.», 2006. – Т. 1. – С. 604–617.
33. Нариси з історії Никопольського району (від найдавніших часів до початку XX століття) / голов. ред. В.І. Наулко. – К.; Нікопіль; Запоріжжя: Тандем-У, 2002. – 399 с.
34. Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. експ. № 1527. Отчет о работе отдельного отряда Никопольской археологической экспедиции 1951 года по обследованию запорожских памятников / Ф.Б. Копылов, арк. 1–24.
35. Новицький Я.П. Народная память о Запорожье. Предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине 1875–1905 г. / Я.П. Новицкий. – Репр. воспр. изд. 1911 г. – Рига: Спринтис, 1990. – 118 с.
36. Олійник О.Л. Нова Січ / О.Л. Олійник // Українське козацтво: мала енциклопедія / Н.-д. ін-т козацтва при Запорізі. держ. ун-ті; [редкол.: Ф.Г. Турченко (керівник) та ін.]. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – С. 348–349.
37. Панашенко В. Нова Січ (1734–1775 рр.) / Віра Панашенко // Козацькі Січі: (нариси з історії українського козацтва XVI–XIX ст.) / Ін-т історії України НАН України, Н.-д. ін-т козацтва; [редкол.: В. Смолій (відп. ред.) та ін.]. – Київ; Запоріжжя: [б. в.], 1998. – С. 149–189.
38. Панашенко В.В. Нова Січ, Підпільненська Січ / В.В. Панашенко // Енциклопедія історії України: [у 10 т.] / редкол.: В.А. Смолій (голова) [та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: Наук. думка, 2010. – Т. 7 : Мп – О. – С. 437–439.
39. Петражицький А. Путівник по нижньому Дніпру та Південному Бугу на 1931 р. / А. Петражицький. – Херсон : Червоний штурвал, 1931. – 70 с.
40. Про Національну програму відродження та розвитку Українського козацтва на 2002–2005 рр.: Указ Президента України від 15 листоп. 2001 р. № 1092 // Верховна Рада України: офіц. Вебпортал – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1092/2001>. – Назва з екрану.
41. Рігельман О.І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / О.І. Рігельман. – Київ: Либідь, 1994. – 768 с.
42. Скальковский А.О. История Нової Січі, або останнього коша Запорозького / А.О. Скальковский // передм. та комент. Г.Г. Швидько; пер. з рос. Т.С. Завгородньої; худож.-лл. О.М. Бузилов. – Дніпропетровськ: Січ, 1994. – 678 с.
43. Стороженко О.П. Спомини про Микиту Леонтійовича Коржа / О.П. Стороженко // Стороженко О.П. Марко Проклятий: повість. Оповідання / упоряд., авт. передм. та прим. П. Хропка. – К.: Дніпро, 1989. – С. 203–263.
44. Телегін Д.Я. Обстеження Січей Низового Дніпра в 1990 р. / Д. Я. Телегін // Укр. іст. журн. – 1992. – № 7/8. – С. 136–139.
45. Топографические описания доставшихся по мирному трактату от Оттоманской Порты во владение Российской Империи землям, 1774 года // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса: Въ гор. тип. Сод. Х. Алексамати. – 1868. – Т. VII. – С. 166–198.
46. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 6, од. зб. 94–33. Список пам'яток культури Криворізької округи, зареєстрованих Українським комітетом по охороні культури при НК УССР. 27 липня 1927 р., арк. 1.
47. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2, оп. 13, од. зб. 98. Про увічнення пам'ятних місць, зв'язаних з історією запорізького козацтва: постановва Ради Міністрів УРСР від 18 вересня 1965 р. № 711, арк. 64–65.
48. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 32, од. зб. 52. Сводний план Госстроя УССР і Минис-

терства культури УССР сооружения в 1971–1975 годах памятных знаков по Украинской ССР. 30 июня 1970, 214 арк.

49. Центральний державний науково-технічний архів України, ф. Р 3, к. 14, оп. 1, т. 1, од. зб. 518. село Покровское Никопольского района Днепропетровской области. Генеральный план. М 1:5000, 1952. Світлокопія, арк. 72.

50. Шестопапов Г.Г. Покровское / Г.Г. Шестопапов, Т.М. Шульга // История городов и сел Украинской ССР. Днепропетровская область. – К.: Глав. ред. Укр. сов. Энци., 1977. – С. 446–455.

51. Эварницкий Д.И. Последний кошевой атаман Петр Иванович Калнышевский / Д.И. Эварницкий // Козацька спадщина: Альманах Никопольского регионального відділення НДІ козацтва при інституті історії України НАНУ. – Вип. 3. – Дніпропетровськ: Пороги, 2006. – С. 8–15.

52. Эварницкий Д.И. Число и порядок Запорожских Січей / Д. И. Эварницкий // Киевская старина: ежемѣсячный ист. журнал. – 1884. – Т. VIII, апрѣль. – С. 589–608.

53. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: у 3 т. Т. 1 / Д. І. Яворницький; [редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. ; передм. В.А. Смоля]. – К.: Наук. думка, 1990. – 592 с.

Жуковский М.П. Культурное наследие казацкого периода села Покровского Никопольского района Днепропетровской области

Статья кратко описывает обстоятельства основания Новой Запорожской Сечи (1734–1775 гг.), ее планировочную структуру, поиск, исследования и увековечивания её культурного наследия в XIX–XX ст., установления летоисчисления села Покровского.

Ключевые слова: Новая Сечь (1734–1775 гг.), запорожские казаки, П.И. Калнышевский, город Покровск, село Покровское, сечевые кладбища.

Zhukovskiy M.P. Cultural heritage of Cossack era of village Pokrovske of Nikopol district of Dnepropetrovsk region

The article briefly describes the circumstances of the founding of New Sich (1734–1775.), its planning structure, search, research and perpetuation of cultural heritage in the XIX–XX centuries, establishing chronology of village Pokrovske.

Key words: New Sich (1734–1775.), Zaporizhian Cossacks, P.I. Kalnyshvskiy, town Pokrovsk, Pokrovske village, Sich cemetery.

22.03.2017 р.

j

УДК 94(477):908

А.А. Кулик

З ІСТОРІЇ С. ГЛАЗОВЕ ШОСТКИНСЬКОГО РАЙОНУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У даній статті автором було здійснено спробу проаналізувати і систематизувати наявний історіографічний доробок про с. Глазове Сумської області. Було досліджено і введено в науковий обіг топоніміку села.

Ключові слова: Глазове, історія села, топоніміка, монастир, ченці, селяни.

Село Глазове, центр селищної ради, розташоване на півночі Шосткинського району Сумської області. Відстань від районного центру – 40 км [2, с. 624]. В селі працює середня школа і бібліотека, при яких існує краєзнавчий гурток, де займаються етнографічними і топонімічними розвідками. Але на сьогоднішній день так і не було ґрунтовно опрацьовано історіографічний доробок про с. Глазове, який поки що є просто мізерним.

Через маловивченість теми існує деяка плутанина з визначенням часу першої згадки про с. Глазове. Все

Рис. 1. Фрагмент «трёхверстной» карты Російської імперії (1863 рік)

через те, що у колишній Чернігівській губернії існувало два населених пункти з такою назвою – Глазов (біля річки Бичиха, парафіяльний храм – Миколаївський) і Глазово (біля річки Коста (зараз Почепський район Брянської області Російської Федерації), парафіяльна церква – П'ятницька). Помилковим є твердження, що село Глазове Шосткинського району вперше згадується під 1654 роком. Ця помилка вперше була допущена під час написання багатотомного видання «Історія міст і сіл УРСР» і на сьогоднішній день повторюється у всіх подальших довідкових і наукових виданнях. Насправді ж перша згадка про село під 1654 роком відноситься до с. Глазово, яке розташовано на р. Коста [3, с. 318].

Село Глазове Шосткинського району було засноване у кінці XIV – на початку XV ст. ченцями Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря. Глазове при річці Бичиха вперше згадується 1620 року і вже тоді значиться селом [3, с. 224].

Серед мешканців розповсюдженою є легенда про заснування Глазова вихідцями з с. Кривоносівка (Середино-Будського району). «Із Кривоносівки від пана втекли селяни, яких чимось скривдив він. Серед них був і одноокий (одноглазый) чоловік. Він став серед втікачів головним. Йшли вони цілий день і вирішили зупинитись на нічліг, думаючи, що вже далеко втекли від свого села і від ненависного пана. Вранці втікачів збудили крики панів. Виявилось, що втекли вони зовсім недалеко (близько 3–4 км), але далі вже не пішли, а поселилися в тому місці, де зупинилися. Так і виникло село, яке було назване на честь одноокого ватажка – Глазове» [4]. Але записувачі цієї легенди не взяли до уваги те, що с. Кривоносівка було засноване дещо пізніше Глазова [3, с. 223–224]. Також нами піддається сумніву думка про те, що найстарішою